

KEISTAS KELEIVIS SU SAŽINĖS NAŠTA

Žmogau, aš žemėj atradau įmintas tavo pėdas.

Sakyk, kas tu esi, jei nori čia palikt ženklus?

V. Mačernis

Užtenka peržvelgti Apučio knygų bibliografiją, kad atkreiptum dėmesį į vieną dalyką – nuolat pasikartojantį kelio, kelionės, judėjimo motyvą: „Horizonte bėga šernai“, „Sugrįžimas vakarėjančiais laukais“, „Keleivio novelės“, „Smėlynuose negalima sustoti“, „vieškelyje džipai“.

Kelio ir kelionės motyvų ieškodami atskirų novelių pavadinimuose, nuorodų rasime nepalyginamai daugiau: „Taku į Vaciaus kiemą“, „Diena prie vieškelio“, „Brikelis išvažiuoja“, „Lidija Skoblikova ir tėvo žingsniai“, „Tylėdami važiavo greitai“, „Ratu palei ežerus“, „Šventiška kelionė gelžkeľiu į kurortą“, „Žalias traukinys“, „Išėjimas iš namų“, „Bėgiai ties Prieglium“, „Iš pirmos stoties“, „Judėjimas“, „Grįžimas atbuline pavara“. O kiek dar tų motyvų paslėpta po visiškai „nekaltais“ pavadinimais! Ir chrestomatinė novelė „Erčia, kur gavus vanduo“, ir „Tik tik tik“, ir triptikas „Žalias laiko vingis“, ir „vieniša sodyba“ ir „Nesmagu, kad liekat vienas“, ir „Lapsinis geras yra“, ir... Trumpai sakant, didžiąją rašytojo novelių dalį be aiškesnių pastangų ir pritempimų galėtume suverti ant vieno – kelio ir kelionės – motyvo.

O apysakos? Įspūdinga vaiko ir tėvo kelione iš dvaro į namus prasideda apysaka „Prieš lapų kritimą“, ir tolimesniu siužetu susieta su sužeisto vaiko bei į karo sūkurį įtraukto tėvo keliais. „Rudenio žolėje“ daktaras Benas – taip pat visą laiką kelyje: dvasinės atramos jis ieško iš miesto bėgdamas į kaimą, nuo žmonių – į salą ežere, nuo ramybės nesurandančio savęs – į psichoneurologinę ligoninę. „Vargonų balso skalbykloje“ siužetas suspaustas į laiką, kurio reikia vargonininkui Benui nueiti pas Jadvygą su pakvietimais į savo koncertą. „Skruzdėlynas Prūsijoje“ – ištisa Jorio Globio klajonių vizija. Romaną *Smėlynuose negalima sustoti* jau minėjome.

Tokio motyvo dažnumo atsitiktiniu negalima laikyti – turi būti į jį sudėta ar juo išreikšta kokia nors gilesnė prasmė. Dar nepradėję naršyti atskirų kūrinių tekstų, o tik pabandę iš atminties ištraukti ne tik patį kelionės motyvą, bet ir jos vidinę motyvaciją, prisiminsime, kad ji nėra nei standartiška, nei monotoniška: keliauja žmonės, kasdieninių buitinių poreikių verčiami, keliauja pagauti romantinio polėkio, keliauja gimtinės nostalgijos vedami, keliauja paprasčiausiai vienatvės ir susikaupimo išsiilgę, keliauja istorinių aplinkybių prispirti ir t. t. Kelionės mastas ir pobūdis – taip pat labai įvairus: eina žmogus pas kaimyną, išeina iš namų į ligoninę, suka „ratu palei ežerus“, vyksta apsipirkti į rajono centrą, važiuoja troleibusu mieste, automobiliu – į gimtinę, autobusu – iš vieno miesto į kitą, „gelžkeľiu į kurortą“, pasiekia – ne visada savo valia – ir tolimesnius kraštus. Yra linksmy nuotykingų kelionių, yra kelionių su dramatiškais „laiko vingiais“, yra tragiškai pasibaigusių kelionių. Įdėmiau įsižiūredamas aptiktum vieną kitą kelionę kaip atsitiktinį intarpą į siužetą: šiaip ar taip, žmogus – judantis padaras, ir aktyvus judėjimas yra visuotinis civilizacijos amžiaus bruožas. Bet yra ir kitas kelionės semantikos polių – kelionė kaip žmogaus gyvenimo metafora. Kūrybinė Apučio mintis ir gravituoja būtent tokios kelionės sampratos kryptimi. Pasekti tokios kelionės vingiais, suvokti ne buitinę, o ontologinę jos prasmę ir yra tolimesnių pamąstymų objektas.

Literatūros moksle ir kritikoje ne vieną kartą ir iš įvairių pusių yra apžiūrinėta novelė „Erčia, kur gavus vanduo“. Dabar pažvelkime į ją mūsų dėmesį patraukusio motyvo aspektu. Kelionės tiesiogine žodžio reikšme novelėje lyg ir nėra – yra tik pasiruošimas kelionei, rodos, tokiai įprastai, visuotinei, bent jau dvidešimtajame ar dvidešimt pirmajame amžiuje vos ne kiekvieno jauno žmogaus išbandytai, patirtai,

pažįstamai: vyresnioji duktė palieka tėvų sukurtą ir jos vaikystę bei paauglystę gaubusią erčią. Ne taip dažnai vartojamą žodį, DLKŽ* apibrėžtą kaip „tuščią vietą, atvirą vietą aikštę“¹ autorius, atrodo, bus pasirinkęs su kažkokia polemiška potekste: čia tiek nedaug tuštumos ir atvirumo, juo labiau – asociacijų su aikšte, kad be žodyno pagalbos, o vien tik iš kūrinio konteksto šią sąvoką būčiau aiškinęs vos ne priešingai – kaip labai uždara, nuo aplinkinio pasaulio atribotą erdvę, gana tankiai užpildytą tik jai priklausančiais, jos esmę apibūdinančiais objektais ir daiktais. Nesiimsiu teisinti tokios netikslios savo nuojautos, tepastebėdamas, kad Aputis – kaip jau ne vieną kartą – čia savitai praplečia sąvokos semantiką, palikdamas kalbininkams užduotį kada nors ją įteisinti. Dar pridursiu, kad tokį erčios vaizdinį gali sukelti ir fonetinė asociacija su erdve, kuri šiuo atveju gaubia visą veiksmo aikštelę, su erdve, kuri pripildyta, įelektrinta ar įmagnetinta visai ne materialių fenomenų – jausmų, prisiminimų, nuojautų, būsenų.

Šeimos nariams net vardai neduoti – tik tėvas, motina, vyresnioji ir mažoji. Net šuniukas – ir tas bevardis. Taip čia viskas suaugę į nedalomą vienį. Buvo suaugę iki šios dienos, kai vienam nariui iš šio vienio lemta atsiskirti. O atsiskyrimas susijęs su keliu, kelione, šiandien autobusu, ateity – nežinomais gyvenimo keliais.

Aputis – pripažintas psichologinių būsenų analitikas ir vaizduotojas. Kelias bei kelionė – ir tiesiogine, ir perkeltine reikšme – šioje novelėje tėra tik nuojautos kažko naujo, nepažįstamo, viliojančio ir baugaus. Tos nuojautos išreikštos labai konkrečiomis detalėmis: tėvui ploniausią alksnį, kurį prieš savaitę „įveikdavo vienu, daugiausia – dviem kirčiais“, „dabar reikėjo kirsti kelis kartus“; motina išraiškiai įsikniaubia į „pastogėj ant vinies pakabintą išaugtinę dukters suknelę“, mažoji lyg ir be rimtesnio preteksto ima kaprizingai priekaištauti išvažiuojančiajai, šuniukas bando pavyti autobusą „ir įkąsti jam į tekinį“. Tačiau pagrindinis autoriaus dėmesys yra sukonzentruotas į išvykstančiąją. Priežastis – pačiame tekste: *Iš suaugusiųjų šios miško erčios žmonių ji buvo vienintelė, beveik negalvojanti apie praeitį* (G, 43). Tą pačią akimirką uždarydama viską atmintyje, ji jau gyvena būsimajame laike. Retam prozininkui pavyksta taip subtiliai perteikti septyniolikmetės būseną, niuansuoti jos jausmus, rasti tinkamiausią žodį jiems išreikšti:

Vėjūkstis ir čia atnešdavo laukinių jurginų kvapą, keistas, graudžiai viliojantis nujautimas supo ją, sėlino kažkas nebaugaus, bet vis dėlto keliantis virpulį. Neaiškiame, prieš akis banguojančiame būsimo laiko tarpe ji matė didelę, gražią jėgą, kuriai būtinai reikės paklusti. Didelė nemateriali jėga siautė kažkur toli, bet ji su baime suprato, kad toji jėga ją jau mato ir jos siekia (G, 43).

Išreiškimas čia ir yra svarbiausias dalykas. Išgyvenimus ar nuojautas, panašias į tas, kurias patiria išvykstančioji, yra patyręs dažnas bent kiek jautresnis žmogus. Tačiau tuos išgyvenimus verbalizuoti, tą „nematerialią jėgą“ paversti menine materija įstengia anaipatol ne kiekvienas rašantysis. Tai – jau net ne pašauktųjų, bet išrinktųjų privilegija.

Dar kartą atkurkime novelės sukeltą nuotaiką:

Tai buvo gana liūdnas atsakymas. Kai ką turbūt aiškiai suprato ir ji pati: kad nebegalima išvažiavus sugrįžti taip pat; kad ji jau niekada nebebus tokia pati nei ant kalvelės, kur auga žemuogės ir kartais prisirpsta avietės, nei gaivioje užtvankoje, nors šita erčia ir trauks ją metams bėgant galbūt vis labiau ir labiau, tačiau kiekvienas toks sugrįžimas reikš sugrįžimą tik į praeitį – prie violetinių dobilų, prie užtvankos akmens, prie kalakutžolių kieme, nes tų dalykų gyvenime jau niekada jai nebebus (G, 45).

Tad kokiais meninės raiškos ištekliais remiasi autorius, ne tik suvirpindamas mūsų jausmo stygas, bet žadindamas ir intelektualine refleksija? Kuo gi veikia skaitytoją magiškas Apučio žodis?

* DLKŽ – Didysis lietuvių kalbos žodynas. (Red.)

¹ Juozas Aputis, *Gegužė ant nulūžusio beržo*, Vilnius: Vaga, 1986, p. 151. Toliau cituojant iš šio rinkinio nurodoma G ir puslapio numeris.

Bene pirmiausia krinta į akį pasakojimo lyriškumas, poetiškumas, kurį suponuoja pati atsisveikinimo su namais situacija, paliekamos tėviškės, ją supančios artimiausios aplinkos detalės. Vos ne fiziškai matomas vizualusis aplinkos vaizdas yra nušviestas kažkokios neįvardijamas metafizinės, transcendencinės šviesos. Stipriai veikia šeštasis – nuojautos – registras. Be matomų „siūlių“ suvirinti du pasakojimo lygmenys – autentiškos septyniolikmetės *pajautos ir nuojautos* bei išmintingas, bet ne didaktiškas didesnę gyvenimišką patirtį turinčio pasakotojo *žinojimas*. Neabejotinas vaidmuo skirtinas pasakojimo ritmui, prasmingam negrįžtamumo (*niekada nebebus*) suvokimo pakartojimui. Mitologinio aspekto šalininkai pagrįstai apsidžiaugtų vos dviejose trumpose pastraipose aptikę pirmapradžius elementus – oro ir žemės, akmens ir vandens įvaizdžius. Pridurkime ir Apučiu emblemišką detalę – violetinius dobilus.

Su tokiu dvasiniu kraičiu į savarankiško gyvenimo kelią, į gal pirmąją didesnę kelionę išrengiama ir palydima Apučio septyniolikmetė. Nežinomų, nenuspėjamų, viliojančių, bet ir bauginančių kelių nuojauta įkraunami ir mes, pasiruošę pasekti ir kitų jo herojų kitais keliais.

Nebe į pirmą, o veikia į paskutinę kelionę išsirengia iš namų senasis Milašius. Išvažiuoja jis, vietos daktarų siunčiamas, į Vilnių, silpnas ir su liūdna nuojauta, kad gali ir nebegrįžti. Novelės siužetas kokios nors tolimesnės perspektyvos nenužymi: visas pasakojimas sukasi apie Vinculio ėjimą į geležinkelio stotį. Eina jis iš paskutiniųjų, atsisakęs ir brolio pasiūlymo pavėžėti, ir žmonos Teklės – palydėti iki stoties. Prieš brolių gal ir sąmoningai pasinarsinta, o Teklės paslaugos, matyt, atsisakyta ir impulsyviai, ir intuityviai. Impulsyvumas atsiskleidžia trumpame dialoge:

– Vinculį, – sako Teklė. – Aš eisiu su tavimi iki traukinio. Nors ryšuliuką panėšėsiu.

– Tu liksies namie. Man šito nereikia. Sakiau, kad vienas (G, 310).

Atkreiptinas dėmesys į Apučio dialogą kaip į personažų charakterizavimo priemonę. Užtenka kelių žodžių, kad pajustum visą gyvenimą Teklės puoselėtus jausmus, jos nerimą, susirūpinimą ir nuoširdų norą padėti. Tą jausmų tikrumą patvirtins tai, kad ji, ir leidimo negavusi, vis tiek slapčiomis lydi Vinculį iki stoties, o pamačiusi, kaip jis sunkiai įveikia porą didesnių kalvų ir dar sunkiau lipa į vagoną, pasigaili nusileidusi jo valiai: *Jei viskas pasikartotų, Teklė būtinai pultų iš miškelio, pasakytų Vinculiui dar kokį žodį* (G, 316).

Kareiviško raporto tonu išreikšta Milašiaus valia rodo jį buvus ir ryžtingą, ir ambicingą. Bet savo kelionę Vinculis irgi baigia apgailėstaviu: *Jis dar pagalvoja apie Teklę, pasidaro net nesmagu, kad neleido jai eiti, gal dabar geriau būtų abiem, vis dėlto į tokį kelią (išskirta cituojant – P. B.) ir tokiu reikalu išvažiuoja, bet ne – ji imtų verkti, ji tokia verksminga. Dievas duos, sugrįš dar, pasimatys ir pasibus su visais, o jei kokios – vis tiek viskas liks kaip ir buvę, gaila tikrai, kad be jo* (G, 316).

Daug naujo sužinom apie Vinculį iš tokio novelės finalo. Įsakmus, net atžarokas jo tonas, pasirodo, buvęs apsimestinis, veikia pačios Teklės gailintis, o ne savo nepriklausomumą ginant. Nesmagumo dyglys dėl nevykusio atsisveikinimo, blaivus supratimas, į kokį kelią ir koku reikalu išvažiuoja, stoviškas susitaikymas su nenuspėjama lemtimi leidžia pajusti vidinę personažo gelmę. O tai, kad Teklei nebuvo leista bent ryšulėlį iki stoties panėšėti, atrodo, lėmė ne tik impulsyvaus Vinculio sprendimas, bet ir sąmoninga autoriaus valia: trumpas, nors ir nelengvas vienišo žmogaus kelias ir kelionė labai prasmingai inkrustuojami į erdvę ir laiką: nuo vienos ir kitos kalvos, kurias Vinculiui reikia įveikti, gražiai atsiskleidžia ne tik jo paties sodyba, bet ir kitų gyvenimai. Lyg norėdamas užsimiršti, Milašius prisimena ryškesnių charakterių kaimynus ir linksmesnius jų nuotykius. Svarbus ir paskutinis akcentas, kuriuo Aputis baigia savo personažo meninę lipdybą:

Jam gera, kad pažįsta, visus tuos kaimo žmones, kad žino, kur kiekvienas išėjęs ir ką veikia, net ką mano ar žada manyti, kad ir jie apie Vincą Milašių žino beveik viską ir kad vakare sugrįžę šnekės, jog Vinculis išvažiavo į Vilnių, – ir tas bendrumo pajautimas palengvina Milašiui atsisveikinti su kaimu ir namais (G, 315–316).

Anais laikais Apučiu buvo priekaištaujama už patriarchalinio kaimo idealizavimą, skeptišką požiūrį į naujoves. Patriarchalinio kaimo seniai nebeliko, kita karta kitas naujoves kitaip priima, rašytojo pavaizduoti šeimos narių ir kaimynų santykiai dažnam miesto žmogui ne tik nepažįstami, bet ir sunkiai įtikėtini, ir jeigu kas nors gali ne tik pažadinti „žmonių bendrumo pajautimu“ paremtų santykių prisiminimus, bet ir sužadinti tokių santykių ilgesį, tai tik literatūra, meniškai įtaigus žodis.

Kelionė Apučio novelėse nėra vienakryptis judėjimas. Priešingai, tas kelias iš taško A į tašką B paprastai nėra kelias į žinomą, suvokiamą, bent nujaučiamą tikslą. Kelią ir kelionę dažniausiai įprasmina tai, kas patiriama, išgyvenama jos metu.

Bevardis novelės „Ratu palei ežerus“ herojus, gyvenantis nesunkiai atspėjamo ar numanomo ežerų apsupto miesto su pilimi viešbutyje, brėkštant rytui, „stengdamasis nesukelti viešbučio koridoriuose triukšmo“, išeina „prie ežerų, lieptų ir tiltų“ (G, 281). Daugiskaitinis kelionės krypties ar tikslo nusakymas jau pasufleruoja, kad vieno aiškaus tikslo lyg ir nėra, kad tie ežerai, lieptai ir tiltai yra tik įprasto rytinio pasivaikščiojimo maršrutų orientaciniai ženklai. Tačiau greitai suvokiame, kad bevardžio (ir vėl bevardžio!) žmogaus pasivaikščiojimas ankstyvą rytmetį nėra fizinė mankšta, o dvasinės meditacijos būdas. Stipriausią įspūdį palieka jo prisilietimas prie istorijos – ne fizinis rankos priglaudymas prie samantų pilies sienų akmenų, o mentalinis sąlytis su praeitimi, skaudžiai atsitrenkęs į dabartį, aiškiai pažymėtą didelių praradimų žyme:

Atmintyje mėgino nusikasti iki ano laiko, prisimindamas savo tėvus, keldamas iš karstų senelių senelius, šitaip mintimis brisdamas į amžių gelmes, kol pasiklydo, kol istoriją užgulė tamsa ir nežinomybė (G, 282).

Tikriausiai atsitiks taip, kad šioje knygoje nebebus progos į vieną vietą sukongcentruoti visas siužetų atkarpas, didesnius ir mažesnius epizodus, atskiras replikas ar detales, kuriose paliktas įspaudas, liudijantis autoriaus ir pasakotojo išgyvenamą praradimų laiko jausmą. Iš romantiškai didingos, nors ir miglotos praeities gelmių žmogaus mintis lyg deguonies stokojanti žuvis neria į viršų, į nūdieną, kerta lyg vandens paviršių praeitį nuo dabarties skiriančią ribą, bet iškilusi virš praeities gelmių įkvepia ne taip trokštamo deguonies, o pavojingai užteršto oro. *Istoriją užgulusi tamsa ir nežinomybė* taip pat priklausytų dažniausiai Apučio prozoje išgirstamiems motyvams. Skausmingai suvokiama, kad *mūsų dienos šimtmečiams nepaliks tokių magiškų akmenų* (G, 283). Sunku pasakyti, kokį įspūdį darytų novelė, jeigu jos žmogus reflektuotų tik istorinį laiką, jeigu jis siektų būti tik aukščiau stovintis istorijos teisėjas, – ko gero, tas įspūdis būtų menkesnis. Novelės „Ratu palei ežerus“ žmogus neiškelia savęs už istorinio vyksmo skliaustų – jis užsikrauna ant savo pečių visą rūpesčių ir atsakomybės našta – rūpesčių dėl to, kas yra, atsakomybės už tai, ką paliksime:

...Esame suskilę kaip atomas, – mąstė jis. – Esame nekategoriški, kiekvienas mūsų darbas ir veiksmas yra tiktai akimirkos plykstelėjimas. Negalėdami ilgam būti prisirišę prie vieno daikto, vienos tiesos, mes esame moraliniai, dvasiniai unguariai, todėl nebegalime išgyventi nei didelių tragedijų nei didelio džiaugsmo“, – mąstė jis...

[...]